

Kur'an'da Cehalet Kavramı

M. Faik YILMAZ*

IGNORANCE CONCEPT IN THE KORAN

In this study we aim to discuss the meaning of the concept of "Jahale" (Ignorance) in Koran.

In literary meaning, Ignorance (Jahl) mean is oppsite of Know and the Jahl's mean is doing something without as ignorant. But the mean of this concept in Koran is something more. It is a personal situation no thinking about the universe around him and about himself.

We find the "Ignorance" concept in Koran 24 times, in different using. Etimologic and semantic meaning is another target of this study. The "Ignorance", is a period of Pre Islamic time. Because of polytheistic life Islamic sources call this period "Jahale".

We classifcated the Koranic statement of "Ignorance" in four categories.

KEY WORDS: *Ignorance, Sin, Serious-Minded, Knowledge, Universe, Personality*

İlk gayesi insanlara en doğruyu öğretmek, onları "zan" dan "yakîn" e ulaştırmak olan Kur'ân, hiç bir delile dayanmayan kulaktan dolma bilgileri, hayal mahsulü bir takım kuruntulardan ibaret saymakta ve bunları yakîn ifade eden bilgiler olarak kabul etmemektedir. İnsanlar ise, yaratılışları itibariyle yakîn ifade eden kesin bilgilerden daha çok, Kur'ân'ın "emânî" olarak adlandırdığı zana dayanan bir takım kuruntulara inanmaya, onların peşinden koşmaya daha mütemayildirler.

İşte Kur'ân'da değişik şekilleriyle 24 ayette geöen cehâlet kavramı da, ilk bakışta herkesin çok iyi bildiği bir kavram olarak görölmesine rağmen, birinci bölümde etimolojik ve semantik açılardan ele alıp incelediğimizde, bu yaygın kanaatin pek de özel geröekleri yansıtmadığı net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bu yaygın kanaate göre kısaca cehâlet, bilgisizlik olarak açıklandığı halde, Kur'ân-ı Kerîm'deki kullanılışına baktığımızda durumun hiç de öyle olmadığı, cehâletin bilgisizlikten ziyade, *akıllıca düşünmeyi ve vakarı geri plana iten, kaba ve olumsuz bir davranış biçimi olduğu* görölmektedir.

Cehâlet kavramını ayetler bazında ele alarak, insanın fitratındaki cehâlet, peygamberlerin cehâletten nehyi, cehâletle işlenen gûnahtan tevbe, cehâlet içindeki kavimlerin özellikleri ve câhillerden yüz çevirme şekilleri alt başlıklarıyla ikinci bölümde inceledik.

* **Yrd. Doö. Dr.**, 100. Yıl Üniversitesi İlähiyat Fakóltesi Öğretim Üyesi

En son olarak da, İslam'dan önceki döneme adını veren "câhiliye"nin Kur'ân-ı Kerim'de zikredilen tezahürlerini dört grupta yorumlamaya çalıştık.

Bu kavram Kur'ânî anlayış çerçevesinde değerlendirildiğinden çok çarpıcı sonuçlara ulaşılmaktadır. "Acaba insanların cehâletten uzak durmalarının emredilmesinin gerekçesi nedir? Câhillerden nasıl yüz çevrilmelidir? Câhiliyenin tezahürleri nelerdir? Gibi bir çok soruya cevap vermeyi amaçladığımız bu çalışmanın faydalı olmasını umuyoruz.

1. CEHÂLETİN ANLAM ALANI

Cehl, lugatte ilmin zıddı olarak kullanılmaktadır. Cehâlet ise, bilgisizce bir fiili işlemek demektir.¹ Harallî(638/1240)'ye göre cehl, bilinmeyen şeyler hakkında bilgisizce ileri atılmaktır.² Cehâlet dilimizde de, bilmezlik, bir şeyi bilmek manalarına gelmektedir. Râgıb el-İsfehânî (502/1108) "cehl"i üç kısma ayırmaktadır: Birincisi, bir kimsenin herhangi bir şey hakkında bilgiden yoksun olmasıdır ki, cehlin asıl manası budur. Bazı kelamcılar bunu nizamın haricinde -sıra dışı- cereyan eden fiiler için gerekli bir mana olarak kullanmışlardır. İkincisi, bir şeyin aksini kabul etmektir. Üçüncüsü ise, ister sahih, ister fasid bir itikadla inanmış olsun, bir şeyin aksini yapmaktır. Bilerek namazı terkeden kimsenin yaptığı gibi.³

Ebu'l-Bekâ (1094/1683) da cehli iki kısma ayırmaktadır: Birincisi, "basit", bilinmesi gereken bir şey hakkında bilgi sahibi olmamaktır. İkincisi ise "mürekkeb"tir ki, o da gerçeğe uymayan şeye kesin olarak inanmaktan ibarettir. Mürekkeb olarak isimlendirilmesinin sebebi, kişinin bilmediğini de bilmemesi, diğer bir ifadeyle, yanlışla doğru olarak inanmasıdır.⁴ Ebu'l-Bekâ, "basit" olarak isimlendirdiği "cehl" ile "sehv", "gaflet" ve "zühul" arasında bir yakınlık bulunduğunu ifade etmektedir. İnanma açısından cehl olarak değerlendirilen şey, fiiler itibarıyla ğayy/sapma olarak kabul edilir. Bundan dolayı cehlin, cehâletin ortadan kaldırılması ilimle, ğayyin/eğriliğin yok edilmesi de rüşdle/doğrulukla mümkün olmaktadır. Yine görüşünde isabetli olana doğru yolu buldu (raşede), hatalı olana da hata etti (ġavâ) denilmesi de bundan dolayıdır.

Cehâletin "bilgisizlik" olarak kabulünden hareketle Ebu'l-Beka, bilgisizliği -özür sayılıp sayılmaması açısından- şu şekilde tasnif etmektedir:⁵

1-Kafirin, Allah'ın sıfatlarını ve hükümlerini bilmemesi, bağı/İslam'a baş kaldıran ile ictihadında Kitap ve Sünnete muhalefet edenin cehâleti gibi özür kabul edilmesi batıl olan cehâlet,

2-Nefsinin isteklerine uyup ahiretle ilgili, kabir azabı, Allah'ın görülmesi, büyük günah işleyenlere de şefaât edilebileceği, küfrün dışındaki bütün günah-

1 İbn Manzur, Ebu'l-Fadl Cemaluddin Muhammed, Lisani'l-Arab, Beyrut, 1410/1990, XI, 129

2 Zebîdî, Muhibbuddin Ebu'l-Feyz Seyyid Muhammed Murtaza, Tacu'l-Arus, Mısır, 1306/1888, VII, 268

3 Ragıb el-İsfehânî, el-Müfredat fi Garîbi'l-Kur'ân, İst. 1986, s.143; Zebîdî, a.g.e., a.y.

4 Ebu'l-Bekâ, Eyyub b. Müsâ el-Kefevî, el-Külliyât, Beyrut, 1413/1993, s.350. Ayrıca bkz. Tehânevî, Keşşâfu Istilâhâtî'l-Funûn, İst., 1404/1984, I, 253-254.

5 Ebu'l-Bekâ, a.e., a.y.

ların affedilebileceği, fasıkların cehennemde ebedi olarak kalmayacağı gibi hususları bilmeyen kimsenin cehâleti de özür sayılmaz.

3-Daru'l-harpteki müslümanın şer'i hükümleri bilmemesi özür sayılır. Ancak öğrendikten sonra kazası gerekir.

4-Şu'f'a hakkına sahip olan kimsenin mülkünü satıldığı, kölenin azad edildiği, bakire kızın velisi tarafından evlendirildiğini bilmemesi gibi hususlar da özür sayılır.

Cehl ilmin zıddı olarak kabul edildiğinde, bütün bu hususlar karşımıza çıkmaktadır. Lugatlere ve ansiklopedik eserlere baktığımızda cehâletin, ilmin zıddı veya mukabili⁶ olarak ele alındığını görmekteyiz.

Ancak cehâlet kavramının semantik yapısı ele alındığında, bu kavramın ilmin değil, hilmin zıddı olduğu görülecektir. Toshihiko Izutsu, bu tezi ilk defa Ignaz Goldziher'in "Muhammedanische Studien" (Muhammedî Araştırmalar) yahut "İslamî Tetkikler" adlı eserinde ortaya attığını ve cehâletin ilmin zıddı olduğu şeklindeki geleneksel kanaatin temelde yanlış olduğu yolunda kayda değer hükme vardığını ifade etmektedir.⁷ Bu noktadan hareketle Izutsu şunları ileri sürmektedir: "Cehl kelimesinin birinci ve en belirgin özelliği, insanın hareket tarzıyla ilgili olanıdır. Cehl, en ufak bir kızgınlık anında iradesini kaybedip parlayan, kontrolsüz bir ihtirasla öfkesine kapılıp, sonucu düşünmeden hemen körü körüne atılan delikanlı, ateşli, sabırsız kişinin sorumsuz davranışidir. Bu insan, doğruyu yanlış düşünme ölçüsünü yitirip kendisini öfkenin pençesine düşürür.

Hilm ise bu tür cehl kavramının tam karşıtıdır. Hilm, cehl patlamasını dizginleyebilen insanın ahlakıdır. Halim o kimsedir ki, duygularını firenlemesini, kör ihtiraslarını yenmesini, ne olursa olsun canını sıkımayıp sakin olmasını bilir.

Eğer cehl, yanan bir öfke alevi ise, hilm de sükunet, kendine hakim olmak ve teenni ile karar vermektir."⁸

Izutsu hilm ve cehlin farkını şu delillerle ispatlamaya çalışmaktadır:

"Cehl ile hilm arasındaki bu ayrılık, Amr b. Ahbar el-Bahilî'nin ilginç bir istiaresinde ifadesini bulmuştur. Önce câhili iken İslam'ı kabul eden şair şöyle diyor:

"Ve dühmin tûsâdihâ'l-velâidü cülletin / İzâ cehilet ecvâfuhâ lem tehallemi"

"Cariyelerimizin avladığı (yani servis yaptığı) büyük kazanlar bir kere câhil oldu (kaynamaya başladı) mı bir daha halim olmaz (sükunet bulmaz)".

Şair, kazanları insan gibi göstermek ve onlara iki önemli insan özelliği olan cehl ve hilm sıfatlarını vermek suretiyle, olağanüstü bir etki elde etmektedir. Yanan ateş üzerinde kaynayan siyah kazan istiaresi, bize gayet özlü bir biçimde cehl ve onun karşıtı olan hilm kavramını anlatmaktadır. Aynı zamanda bu istiare, Kur'ân'da Mısırlı kadınların baştan çıkarmaya çalıştıkları Hz. Yûsuf'un ağzından, nasıl yerinde kullanıldığı da gösterir:

6 Tehânevî, a.g.e., I, 254.

7 Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Dinî ve Ahlakî Kavramlar*, (Terc. Selahattin Ayaz), İst., 1991, s.51-52.

8 Toshihiko Izutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, (Terc. Süleyman Ateş), Ankara, ts., s.194.

“Rabbim! Zindan bana bunların beni çağırdıkları şeyden iyidir. Eğer sen onların tuzağını benden savmazsan şehvetle onlara uyarım (Asbu ileyhinne) ve câhillerden olurum.”⁹

İslam öncesi Arap edebiyatında (sabâ) kelimesi, aşk şiiri türünde önüne geçilmez gençlik şehvetini temsil eden teknik bir terimdir. Bu kelime, kişinin kalbine hakim olan, düşünce dengesini bozan, onu doğru ve yanlış ayırt edemez duruma getirip şaşkına çeviren ve sonunda onun zaptedilmez bir aşka yenilmiş olduğunu anlatır. Biraz önceki ayetten de anladığımız gibi cehlin başka bir adı olan saba ile hilm arasında mevcut olan kavramsal ilgiyi göstermesi açısından Muhabbel’in aşağıdaki şu beyti çok aydınlatıcıdır.

“Zekera’r-rabâbe ve zikruhâ sükmu / Fe-sabâ ve leyse li-men sabâ hilmu”

“Birden rababı hatırladı ve onu hatırlaması bir hastalıktır. Ve derin bir aşka düştü, insan bir kere de aşka düştü mü, artık onun için hilm (sükunet) olmaz.”

“Hilm” ile “saba”nın aynı şekilde birbirine zıt anlamda birleştiği yine bu divanın müteakip beytin ilk satırında görülmektedir.

“Leyâliye iz tusbî’l-hâfime bi-dellihâ...”

“O geceler ki aklı başında insanı cilvesiyle aşka düşürür...”

Buraya kadar câhilin ve halimin ne tür davranış sergiledikleri hakkında genel bir fikir verilmiş oldu. Gördüğümüz gibi cehl, en ufak bir kırgınlıkta itidalini yitirip kendine hakim olamayan delikanlı insana özgü bir hareket tarzıdır. Bu aşamada cehlin bilgisizlik kavramıyla bir ilgisi yoktur. Halim de ayartıcı arzu ve tutkularını yenen, öfke karşısında kendisine hakim olup itidalini muhafaza eden-bilen, sakin kalabilen insandır.¹⁰

Câhili dönem şiirleri ve Kur’ân ayetleriyle görüşlerini destekleyen İzutsu hilmin mana yapısı hususunda şu bilgileri verir:

“Halim ve hilmin mana yapısı hakkında çok önemli bir noktayı da ilave etmeliyiz. Yapılan açıklamalar, bizi hilmin pasif bir özellik olduğu şeklinde yanlış bir fikre götürülebilir. Ancak tam tersine hilm, ruhun öyle aktif ve olumlu bir gücüdür ki, insan kendisini şaşkına çevirecek olan ihtiras ve öfkesine onunla gem vurup dindirir. Aynı zamanda hilm, üstün bir akıl gücünün de işaretidir. Gücün olmadığı yerde hilm de yoktur. Yaratılış bakımından zayıf ve güçsüz olan kişiye, kızdırıldığı zaman ne kadar sakin olursa olsun, halim denmez; o sadece “zayıf”tır. Halim, istediği zaman her şeyi yapabilecek kuvveti olduğu halde onu dizginleyen ve hakim olan kişidir. O, kendisini zorbalıktan alıkoyacak güce sahiptir. Şair Salim b. Vabisa’nın şu beyti bunu çok güzel açıklamaktadır.

“İnne mine’l-hilmi züllen ente ârifühû / Ve’l-hilmü an-kudretin fazlun mine’l-kerami”

“Kuşkusuz, bilerek alçak gönüllülük yapman hilm gereğidir. Güçlü iken hilm (aczden gelen değil), ruhun şerefinden ileri gelen bir fazilettir.”

Bu beyitte hilmin, kudret varken bilerek kendine hakim olma, gücünü tutma manasına geldiği açıkça görülmektedir. Halim düşmanını affeden, yukarı-

9 Yûsuf 12/33.

10 İzutsu, *Kur’ân’da Allah ve İnsan*, s.195.

dan, üstün mevkiden ona kibar davranan kimsedir. Bu durum bize Kur'ân'da Allah'ın sıfatı olarak kullanılan "Halim" in gerçek manasını da anlatmış olur. Allah, insanlar tarafından işlenen günahları affeder, merhametlidir; ama bu basit bir merhametlilik değil, kuvvet ve kudret üzerine dayalı bir merhametlilik, derin hikmete bağlı bir affetmedir ki ancak sınırsız bir kudretle beraber bulunursa böyle hikmetli bir af söz konusu olabilir. Onun için halim, daima gerisinde şiddetli cezalandırma imkanını da taşır. Hilm, zayıflık ve acizlik işareti değil, kudret ve kuvvet işaretidir. Onun için hilmin vakar ile de çok yakın ilgisi vardır. Vakar, tarz ve hareket asaleti demektir. Hilmin vücuttaki görünüşü, belirtisi vakardır. Çoğu kez *vakaru'l-hilm* / hilmin vakarı deyimi kullanılır. Emevî devrinin şairi Halef b. Halife bu hususta bize ilginç bir misal vermektedir.

"*Aleyhim vakâru'l-hilmi hattâ ke-ennemâ / Velîdühüm min-ecli heybetihî kehlü*"

"Hepsinin üstünde öyle bir hilm vakarı var ki, çocukları bile heybetinden dolayı yaşlı insan(gibi)dir."

Vakar değerli bir kelimedir. Halimin en göze çarpan davranışını gösterir. Ancak çoğu kez gerçek halim ile güçsüz zayıf adam birbirine karıştırılır. Ka'b b. Züheyr'in şu beytinde olduğu gibi:

"*Ezunnü'l-hilme delle aleyye kaumi / Ve kad yüstehcelü'r-racülü'l-halimü*"

"Öyle sanıyorum ki benden hilmi görerek adamlarım bana bu kötülükleri yapıyorlar. Ama bazan halim adam bile itidalini kaybedip öfkesine kapılmak zorunda kalabilir."¹¹

Hilm ve cehlin özellikleri hususunda İzutsu şöyle demektedir:

"Hilmin dış görünüşü vakar ise, cehlin belirtisi de zulümdür. İşte bir duygu olan cehlin, görünüş, fiziki hali zulümdür. Zulüm, cehlin özel bir şeklidir. Kısaca cehl, kavramın içi, zulüm ise dışıdır. Herhalde bu, zulmün çoğu kez terceme edildiği gibi basit bir "kötülük yapma" olmadığını bize anlatır. Yine bu, Kur'ân'da inatçı kafirlerin halini tasvir ederken kullanılan zulüm kelimesinin cehl ile birlikte anlaşılması gerektiğini de açığa çıkarır.

Kur'ân'dan açıkça anlaşılıyor ki, müşrik arapların çoğu, kainatın tek sahibi Allah'ın önünde eğilmeyi dayanılmaz bir küçüklük saymışlar. Önünde eğilmekle emredildikleri otoritenin insan veya Tanrı olması, onlar için fark etmiyordu. Bir otoriteye teslim olmak ve böyle yapmakla emredilmiş bulunmak, onlar için çekilmez bir küçülme idi ve işte onlar, bu anlamda câhil idiler."¹²

Cehlin birtakım manalarının olduğunu ifade eden İzutsu, ikinci manasını, "olayların içine nüfuz edememek, daima sathî düşünmek ve dolayısıyla her zaman basit ve isabetsiz hükümler vermek olarak tanımlamakta ve buna Ebu Zueyb'in şu beytini delil getirmektedir:

"*Ve ünsâ nüseybete ve'l-câhilü'l-muğammeru yahsebu enni nesıyyün*"

"(Öldürülen) Nüseybe'yi ben nasıl unutabilirim? Derini görmeyen câhil ise beni unutan bir kimse sanır."

11 Kays b. Züheyr, *al-Hamase*, CXLVII, 4 den nakleden İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s.197

12 İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s.200.

Bu kelime Bakara suresinin 273. ayetinde de aynen bu manada kullanılmıştır. Ayette son derece yoksul olmalarına rağmen utandıkları için durumlarını belli etmeyen fakir insanların hali anlatılırken "Utanmadan dolayı, câhil, onların zengin olduklarını sanır: Sen onları simalarından tanırsın."

Fakat Kur'ân genellikle bu kelimeyi, dini bakımdan sathî görüşlülük, basit hüküm verme manasında kullanır. Kur'ân'daki dini manada cehl, insanın görünen eşya ve olayların arkasındaki ilâhî iradeyi anlayamaması, Allah'ın ayetleri olan kainat varlıklarını Allah'ın ayetleri olarak görememesi ve bu husustaki yetersizliğidir. Böyle bir kimse için tabiat varlıkları, sadece tabiat varlıklarıdır. Herhangi bir şeyin sembolü değildir. Kur'ân'a göre ise, Allah, ayetleri açık bir şekilde gösterdiği için cehl, çok açık olan dini gerçeği, hatta ilâhî vahyin en kolay tarafını bile anlayamamak demektir.¹³

Kur'ân'da bu konuda çok örnek bulunduğunu ifade eden İzutsu sadece aşağıdaki ayeti zikretmektedir:

*"Onlara melekleri indirmiş olsaydık, ölümler onlara konuşsaydı ve her şeyi karşılına getirseydik yine Allah dilemedikçe inanacak değillerdi. Fakat onların çoğu bilmiyorlar (yechelûne)"*¹⁴

Cehlin yüzeysel bir bilgi ifade ettiğini belirten İzutsu, şöyle demektir:

"Cehl yalnız insanın, etrafındaki varlıkları yüzeyden bilmek, onların derinine inememek anlamına değildir; insanın kendi kendini görememesi, kendi değerini idrak edememesi manasına da gelir. Kendini bilemeyen, kendi kapasitesinin sınırını da göremeyen ve bu yüzden kendi insanlık sınırları dışına çıkan kimse de câhildir. Bu görüş açısından kafirlerin Allah'a karşı davranışlarını anlatmak için sınırı aşmak manasındaki tuğyan ve bağy kelimeleri cehlin somut ifadeleri olarak kullanılır. Bu anlamdaki cehl, hemen hemen zihnî körlük demektir. Kur'ân, cehlin bu yönünü gayet güzel bir tarzda belirtmiştir: "Gözler kör olmaz, fakat göğüslerdeki kalpler kör olur."¹⁵ Onlar aklen kör ve sağır idiler. O halde onlardan dini gerçeği anlamaları nasıl umulabilir? Bu anlamda câhil olan kimseler hakkında verilen son yargı budur.

Cehlin semantik yapısı, onun karşıtı olan hilmin, nasıl "akıl" manası kazandığını anlamamıza yardım eder. Zira akıl, ancak sakin olduğunuz zaman, aklı dengenizi koruduğunuz sürece doğru çalışmaya ve isabetli karar vermeye muktedir kılan halidir. Ama pratikte ikisi de aynı manaya gelir. Kur'ân bu kelimeyi daha açık bir manada kullanıyor:

*"Onların (ahlâmuhum) akılları mı onlara böyle yapmalarını emrediyor (yani onlar küçük akıllarına göre mi böyle yapıyorlar), yoksa zaten onlar kibirli ve azgın bir toplum mudur?"*¹⁶

Mekkelilerin, Hz. Peygamber'e kahin, mecnun, şair diyerek O'na karşı olumsuz tavrı takınmalarını akılları mı emrediyor, yoksa onlar cehâletleri azgınlık sınırını aşmış bir topluluk oldukları için mi bu şekilde davranıyorlar?¹⁷

13 İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s.201.

14 En'âm 6/111.

15 Hac 22/46.

16 Tûr 52/32.

17 İzutsu, *Kur'ân'da Allah ve İnsan*, s.203.

Cehlin üçüncü anlamının “bir şey bilmeme” demek olduğunu belirten İzutsu, bu anlamıyla cehlin “hilm”in değil “ilm”in zıddı olduğunu söylemekte ve şöyle devam etmektedir:

“Genellikle cehlin en iyi bilinen klasik anlamı budur. Fakat ilk zamanlarda bu mana öteki iki mana kadar önemli değildi. Onlar kadar önemli olmamakla beraber yine bu mana da İslam öncesi şiirde yer almıştır; ama bunun misalleri çok değildir. Antere’nin “Muallaka”sındaki şu beyit bunun örneklerinden biridir:

“Hellâ seelti’l-hayle ye’bnete mâlikin İn künti câhiletan bi-mâ lem ta’lemi”

Şair, sevgilisi Malik’in kızı ‘Able’ye seslenerek diyor ki: “Ey Malik’in kızı, eğer bilmiyorsun idiyisen, bilmediğini bizim süvarilerimizden sorman gerekmez miydi?” Yani şair bununla şunu demek istiyor: ‘Herkes benim savaş alanında nasıl cesur ve kahraman bir insan olduğumu bilir. Eğer bunu bilmiyorsan istediğin kimseye sor.’

“Cehlin bu ‘bir şey bilmeme’, ‘birşeyden haberi olmama’ anlamı, Kur’ân’da önemli bir rol oynamaz. Kelime Kur’ân’da ya birinci veya ikinci manada kullanılır.” diyen İzutsu, üçüncü manaya şu ayeti misal vermektedir:¹⁸

“Allah indinde ancak şunların tevbesi makbuldür: Bilmeyerek bir kötülük işlerler, sonra hemen tevbe ederler.”¹⁹

Oysa müfessirler İzutsu’nun cehlin üçüncü anlamı ile ilgili görüşünün aksine bu ayetteki cehli de ilmin zıddı olarak kabul etmemektedirler. Eğer buradaki cehâlet ilmin zıddı olsa, bilmeden işlenen günahattan dolayı tevbe etmeye gerek yoktur. Çünkü bilmeden yapılan fiiller hatadır, ma’siyet değildir. Buradaki cehâlet, bilmeyerek değil aksine taammüden, kasden anlamına gelmektedir. Bu ayette cehâletin kullanılması mecaz tarikiyledir, “işlediği günahın cezasını bilmeyerek bir günah işleyen” demektir.²⁰

2. CEHÂLETİN KONUSU

2. 1. İnsan Fitratında Bulunan Cehâlet

“Biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular: Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zalim, çok câhildir (zalûmen cehûlen)”²¹

Bu ayetten insanın fitratında zalimlik ve câhillik bulunduğu, zulüm ve cehlin onun özelliklerinden olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü emanet kendisine arz edildiği zaman henüz herhangi bir şekilde bu emanete karşı menfi bir tavır takınması söz konusu olmamış, emanet ona teklif edilmiş, o da göklerin, yerin dağ-

18 Aynı yer.

19 Nisâ 4/17.

20 Fahrüddin er-Râzî, *Mefâtihu’l-Gayb*, Tahran, ts., X, 4; Burhanuddin Ömer el-Bikâî, *Nazmu’d-Durer fi Tenâsübi’l-Âyâfi ve’s-Suver*, Kahire, 1413/1992, XV, 426; V, 220; Ebu’s-Suûd, *İrşâdu Aklî’s-Selîm*, Beyrut, ts., II, 156; Şeyhzâde, *Hâşiyetu Şeyhzâde alâ Tefsîri’l-Kâdi el-Beydâvî*, İst., 1408/1988, II, 119; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî, *el-Câmi’li Ahkâmi’l-Kur’ân*, V, 92; Ebu’l-Fida İsmail b. Kesîr, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîm*, Beyrut, ts., I, 462; Şihabuddin Mahmud el-Âlûsî, *Rûhu’l-Meânî*, Beyrut, ts., IV, 238.

21 Ahzab 33/72.

ların yüklenmekten çekindiği ve korktuğu bu emaneti yüklenmiştir. Ancak yaratılıştan getirdiği zulüm ve cehl gibi özellikleri sebebiyle insanların bir kısmı kendilerine tevdi edilen bu emanetin, kulluğun gereğini yerine getirmemiş, bir kısmı ise bu menfi yönlerini düzelterek²² zulüm ve cehli terk etmişlerdir. Zira müteakip ayetle, önce emanetin gereğini yapmayanların sonuçta azaba, kendilerine teklif edilen emanetin gereğini hakıyla yerine getirenlerin de ilâhî mağfirete kavuşacakları beyan edilmiştir.²³

Ayette geçen cehl kavramı, olayların içine nüfuz edememek, daima sathî düşünmek ve daima basit ve isabetsiz hükümler vermek anlamında kullanılmaktadır. Fahreddin er-Râzi (606/1209) bu iki özellikle ilgili olarak şu görüşlere yer vermektedir: "Birincisi, bu ayette söz konusu olan insan Hz. Âdem'dir. O, Allah'ın emrine muhalefet ederek nefisine zulmetmiş, bu muhalefeti sonucunda cennetten çıkarılmakla cezalandırılacağını bilememiştir. İkincisi, ayetin muhatabı bütün insanlardır. Buna göre de her insan isyan etmek suretiyle zulmeder, bu isyanının sonunda karşılaşacağı azabı düşünemez. Üçüncü görüş ise, zulüm ve cehlin, insanın yaratılışında var olduğudur."²⁴

Burhanuddin İbrahim b. Ömer el-Bikâi (885/1480), ayette geçen zalüm ve cehûl ifadelerini şöyle açıklar: "Tıpkı karanlıkta etrafını göremeyen insanın hiç bir şeyi yerine koyamadığı gibi, Zalüm/çok zalim olan insan da hisleri ve arzuları aklını tamamen kapladığı için hiç bir zaman hakkı sahibine teslim edemez. Cehûl /çok câhil olan insan ise, cehli hilmine galip geldiği için daima zulme düşer."²⁵ Bikâi bu açıklamasında, hislerin akli geri plana itmesiyle insanın zulme düştüğünü, cehlin ilmin değil de hilmin zıddı olduğunu ve cehlin zulme sebep teşkil ettiğini ortaya koymaktadır. Bu da bize Ignaz Goldziher, Toshihiko Izutsu gibi XX.Yüzyıl müsteşriklerinin yeni bir şey keşfettiklerini iddia etmekte çok haklı olmadıklarını göstermektedir.

2. 2. Cehâletle İşlenen Günahlardan Tevbe

"Allah'ın kabul edeceği tevbe, ancak bilmeden (bi-cehâletin) kötülük edip de sonra tez elden tevbe edenlerin tevbesidir; işte Allah bunların tevbesini kabul eder; Allah her şeyi bilendir, hikmet sahibidir."²⁶

"Ayetlerimize inananlar sana geldiğinde de ki: Size selam olsun, çünkü Rabbiniz rahmet etmeyi (yaratıklarına acıyıp esirgemeyi) kendi üzerine yazdı. Durum şu idi: Sizden kim bilmeyerek (bi-cehâletin) bir kötülük yapar; sonra ardından tevbe edip de kendini islah ederse, şüphesiz Allah yargılayıcı ve esirgeyicidir."²⁷

"Sonra şüphesiz Rabbin câhillik sebebiyle (bi-cehâletin)kötülük yapan, sonra da bunun ardından tevbe edip (durumunu) düzelterleri (bağışlayacaktır). Çünkü onlar tevbe ettikten sonra Rabbin de elbette çok bağışlayan, pek esirgeyendir."²⁸

22 Bkz. Şems 91/7-10.

23 Ahzab 33/73.

24 Râzi, a.g.e., XXV, 235-236.

25 Bikâi, a.g.e., XV, 426 Ayrıca bkz. V, 220.

26 Nisa 4/17.

27 En'âm 6/54.

28 Nahl 16/119.

Bu üç ayetin işaret ettiği ortak hüküm, câhillikle bir kötülük işleyen kimse, yaptığı kötülüğün hemen akabinde tevbe ederse, Allah'ın onun tevbesini kabul edeceği ve onu affedeceğidir. Ancak burada problem, câhillik olarak terceme ettiğimiz “cehâlet” kelimesinin anlamından kaynaklanmaktadır. Buradaki cehâlet, ilmin zıddı olup bilgisizlik manasına gelen cehâlet midir? Müfessirlerin ortak görüşü buradaki cehâletin ilmin zıddı olmadığıdır; eğer ilmin zıddı olan cehâlet olursa, ayetlerde geçen ifade, “bilmeden, bilmeyerek günah işleyen kimse” demek olur ki, o zaman bilmeyerek işlenen günah için tevbe etmeye hacet yoktur, çünkü bilmeyerek, hataen işlenmiş, kötülük kasden yapılmamıştır. Hataen işlenen günahların cezası bu ümmetten kaldırılmıştır. Buradaki cehâletten maksat, sefeh ve akıl hafifliğidir. Günah olduğunu bilmekle beraber bir günahı işleyen sefih ve ahmakların, “câhil” olarak isimlendirilmesi, onların câhil derecesine indirilmesi sebebiyledir. Çünkü onlar, ahirette asinin cezalanacağı, itaat edenin mükafatlanacağı şeklindeki bilgilerinin gereğini yapsalardı, bu günahı işlemezlerdi. Günahı işleyince ahmaklığı ve aklının hafifliği sebebiyle, sanki bu hususlarla ilgili hiç bilgisi yokmuş gibi bir duruma düşmüş ve câhil olarak isimlendirilmiştir. Katâde b. Diâme (117/721) der ki: “Hz. Peygamber'in ashabı, Allah'a asi olunan her şeyin cehâlet, Allah'a asi olan herkesin de câhil olduğu hususunda icma etmişlerdir.” Mücâhid (103/721): “Allah'a isyan eden herkes cehâletinden sıyrılmadıkça câhildir” der. Bütün bunlar, burada geçen cehâletten muradın, Yûsuf 21/32 ve 89, Hûd 11/67. ayetlerde olduğu gibi ilmin zıddı olan cehâlet olmadığıdır.²⁹

2. 3. Peygamberlerin Cehâletten Nehyi

“Bir zamanlar Mûsâ kaumine “Allah bir sığır kesmenizi emreder” dedi. “Bizimle alay mı ediyorsun?” dediler. “Câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım” dedi.³⁰

“Eğer onların yüz çevirmesi sana ağır geldi ise, yapabilirsen yerin içine inebileceğin bir tünel, ya da göğe çıkabileceğin bir merdiven ara ki onlara bir mucize getiresin! Allah dileseydi, elbette onları hidayet üzere toplayıp birleştirdi; o halde sakın câhillerden olma!³¹

“Allah buyurdu ki: Ey Nuh! O asla senin ailenin değildir. Çünkü o, salih olmayan bir amel sahibi idi (kaşirdi). O halde hakkında bilgin olmayan bir şeyi benden isteme. Ben sana câhillerden olmamanı tavsiye ederim.”³²

“(Yûsuf) “Ey Rabbim! Bana zindan bunların benden istediklerinden daha iyidir. Eğer sen onların hilelerini benden çevirmezsen, onlara meyleder ve câhillerden olurum” dedi.”³³

29 Râzî, a.g.e., X, 4; Bikâî, a.g.e., V, 219-220; Ebu's-Suûd, a.g.e., Şeyhzâde, a.g.e., II, 119.

II, 156; Kurtubî, V, 92; İbn Kesir, a.g.e., I, 462; Âlûsî, a.g.e., IV, 238.

30 Bakara 2/67.

31 En'âm 6/35.

32 Hûd 11/46.

33 Yûsuf 12/33.

Allah'tan aldıkları vahyi, hiç tasarrufta bulunmaksızın, ümmetlerine tebliğ etmekle görevli, üstün zekâ ve anlayışa sahip, doğru sözlü ve emanet ehli olan peygamberlerin elbette ki, hangi anlamda olursa olsun, câhillerden olması veya câhiller gibi davranması düşünülemez. Ancak bu ayetlerde geçen Hz. Mûsâ, Hz. Muhammed, Hz. Nuh ve Hz. Yûsuf (A.S.) gibi peygamberlerin, ya doğrudan kendi ifadeleri hikaye edilerek, ya da Allah'ın "câhillerden olma!" şeklindeki direkt nehyi ile cehâletten uzak durmakla emr olunmalarının anlamı ne olabilir? Bu sorunun cevabını bulabilmek için yukarıdaki ayetlere baktığımızda şu hususlar göze çarpmaktadır:

1. Problemlerinin halli için kendisine gelen ve doğruyu öğrenmek isteyen kimselerle alay etmek,
2. İman etmemekte direnen kimselerin akıl almaz isteklerini yerine getirmeyi düşünmek pahasına da olsa onların hepsini hidayet üzere toplama çabası içinde olmak,
3. Hakkında bilgi sahibi olmadığı ve sebebi açıklanmayan hususlarda soru sormak,
4. Nefsin arzularına uyarak, istenmeyen sonuçları doğuracak hareketlerde bulunmak. Bunlar aynı zamanda cehâletten kaynaklanan davranış şekillerini ortaya koymaktadır.

Birinci ayette "Bizimle alay mı ediyorsun? sorusuna "alay edenlerden olmaktan Allah'a sığınırım" yerine "Câhillerden olmaktan Allah'a sığınırım" şeklinde cevap verilmesi, burhan tarihiyle durumun muhatapların düşündüğü gibi olmadığını ifade etmektedir. Zira alaydan / istihzâdan istiâze yerine, alayın sebebi olan cehâletten Allah'a sığınılmıştır. Bu da insanları irşâd etme durumundaki peygamberin onları alaya almasının doğru olmayacağını göstermektedir. Burada Hz. Mûsâ'nın câhillerden olmaktan Allah'a sığınması edep ve tevazudandır. Çünkü peygamberler bu gibi şeylerden masumdurlar.³⁴

Gerek bu ayette, gerekse diğer üç ayette geçen cehâlet kavramlarının hiç birisi, ilmin zıddı olan cehl manasında kullanılmamıştır. Zira insanlarla alay etme, bütün insanların hidayette olmasını isteme, hakkında bilgi sahibi olmadığı şeyleri Allah'tan sorma ve nefsin arzularına meyletme gibi hususların hiç birisinin, ilmin zıddı olan cehl ile doğrudan bir ilişkisi yoktur. Burada geçen cehl kavramları hilmin zıddı olan cehâlet anlamına gelmektedir.

Allah'ın insanlara doğru yolu göstermeleri, onlara örnek olmaları için gönderdiği peygamberler hakkında cehâletten veya diğer beşerî zaatlardan kaynaklanan hiç bir menfî tavrı söz konusu değildir.

2. 4. Câhillerin Özellikleri

Câhillerin özellikleri ayet-i kerimelerde şu şekilde ele alınmaktadır:

"Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölümler de kendileriyle konuşsaydı ve

34 Âlûsî, a.g.e., I, 286; Hafîb Şirbînî, es-Sirâcu'l-Munîr fi'l-l'âneti alâ Ma'rifeti Kelâmi Rabbi-na'l-Hakîmi'l-Habîr, Beyrut, ts., I, 68; Ayrıca bkz. Râzî, a.g.e., III, 118; Ebu Hayyân el-Endelûsî, el-Bahru'l-Muhîr, Beyrut, 1403/1983, I, 250-251.

her şeyi toplayıp karşlarına getirseydik, Allah'ın dilemesi müstesna yine de inanacak değillerdi. Fakat çokları bunu bilmez.”³⁵

“İsrail oğullarını denizden geçirdik, orada kendilerine mahsus bir takım putlara tapan bir kavme rastladılar. Bunun üzerine “Ey Mûsâ! Onlara ait tanrılar gibi bizim için de tanrı yap!” dediler. Mûsâ, “Gerçekten siz câhil bir toplumsunuz.” dedi.”³⁶

“Ey kavimim! Allah'ın emirlerini bildirmeye karşılık sizden herhangi bir mal istemiyorum. Benim mükafatım ancak Allah'a aittir. Ben, iman edenleri de kovacak değilim; çünkü onlar Rablerine kavuşacaklardır. Fakat ben sizi bilgisizce davranan bir topluluk olarak görüyorum.”³⁷

“(Bu ilâhî ikazdan sonra hâlâ) siz, ille de kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşacak mısınız? Doğrusu siz, beyinsizlikte devam edegelen bir kavimsiniz!”³⁸

“De ki: Ey câhiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz?”³⁹

“Hûd da: “Bilgi ancak Allah'ın katındandır. Ben, kendisi ile gönderdiğim şeyi (İslam'ı) size duyuruyorum. Fakat sizi câhil bir kavim olarak görüyorum” dedi.”⁴⁰

Kur'ân'ın kendilerinden “câhil kavim” veya “câhiller” diye bahsettiği bu insanların yukarıdaki ayetlerde zikredilen taleplerine ve menfî davranışlarına bakıldığında, onların akıllarını kullanmadan, hisleriyle peygamberlere karşı akıl almaz tekliflerde buldukları ve onları son derece üzecek kötü fiiller irtikap ettikleri görülmektedir. Bütün bu söyledikleri ve yaptıkları ise, ilimden, bilgiden yoksun olduklarından değil, aklı geri plana atıp, tamamen hisleriyle ve arzularıyla davranmalarından ileri gelmektedir. Burada geçen cehâlet kavramları da yine hilmin, aklın zıddı olan cehl manasında kullanılmıştır.

Yukarıdaki altı ayette bu câhillerin peygamberlere yaptıkları teklifleri şöyle sıralayabiliriz: Gökten melek indirilmesini, ölülerin kendileriyle konuşmasını, herşeyin toplanıp karşlarına getirilmesini istemeleri, İsrail oğullarının Hz. Mûsâ'dan kendilerine, diğer kavimlerin tanrıları gibi tanrı yapmasını, Hz. Nuh'un kavminin ondan kendisine inananları etrafından kovmasını istemeleri, Lût kavminin kadınları bırakıp şehvetle erkeklere yaklaşmaları, müşriklerin Hz. Peygamber'den putlarına ibadet etmesini ve Âd kavminin de Hz. Hûd'dan onlara va'dettiği azabı bir an önce getirmesini istemeleri.

Buraya kadar sıraladığımız hususlara bakıldığında bunlardan hiç birisinin bilgisizlikten kaynaklanmadığı görülecektir. Meselâ bir peygamberden kendi putlarına ibadet etmesini istemenin bilgisizlikle hiç bir alakası yoktur. Çünkü o teklifi yapanların hepsi, peygamberin, onları taptıkları batıl ilahları bırakıp her şeyi yaratan Yüce Allah'a inanmaya ve O'nun emirlerini yerine getirmeye da-

35 En'âm 6/111.

36 A'râf 7/138.

37 Hûd 11/29.

38 Neml 27/55.

39 Zümer 39/64.

40 Ahkaf 46/23.

vet ettiğini kesin olarak biliyorlardı. Kimse onların bunu bilgisizlikten söylediğini iddia edemez. Onlar Hz. Peygamber'e bu teklifi yalnızca sefehlerinden/ beyinsizliklerinden yapmışlardı. Diğer peygamberlere yapılan teklifler de aynı şekilde, onların akıllarıyla değil nefislerinde besledikleri gurur ve kibirle yapılmış tekliflerdir. Câhil kavimlerin veya câhillerin özelliklerinden yukarıda sayılanlardan Hz. Nuh kavminin O'na inananları yanından kovmasını istemeleri, ne bilgisizlikle, ne akılsızlıkla, ne de başka bir şeyle izah edilebilir. Düşünün bir kere, insanların kendi tebliğ ettiği dine inanmaları için her yolu deneyen, her zorluğa göğüs geren ve sonunda küçük bir azınlığa davasını kabul ettiren bir peygamberden, kendisine inananları etrafından kovmasını isteyerek, ancak o zaman ona inanabileceklerini söylemeyi, müfessirlerin izah ettikleri gibi sefihlik, aptallık ve beyinsizlik müstesna⁴¹, hiç bir şeyle izah etmek mümkün değildir. İşte insan cehle yenik düştü mü onun artık ne aklı, ne fikri hiç bir şekilde onu doğruya ulaştırılmaz. Çünkü o sadece ve sadece hisleriyle hareket etmektedir.

2. 5. Câhillerden Yüz Çevirme Şekilleri

Bundan önceki ayetlerde Kur'ân'ın "câhil kavim" veya "câhiller" diye hitap ettiği insanların düşünce ve davranış özelliklerini görmüştük. Burada ele alınan ayetlerde de aklıyla, fikriyle düşünerek hareket etmeyen, bu sebeple de tamamen hislerini ve arzularını tatmine çalışan bu tip insanlarla muhatap olmaksızın, onların olumsuz davranışlarından uzak kalmanın nasıl mümkün olabileceğini Allah, kendisine gönülden bağlanan mü'minlere kısa kısa bildirmektedir. Çünkü câhiller hilm ve akıllarıyla değil, tamamen cehl ve tekebbürüyle mü'minleri hafife almakta, adeta onlara tepeden bakmaktadırlar.

"(Ey Muhammed!) Sen affı (kolaylık yolunu) tut, iyiliği emret ve câhillerden yüz çevir."⁴²

"Yûsuf dedi ki: Siz câhilliğiniz yüzünden Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz?"⁴³

"O çok merhametli Allah'ın (has) kulları onlardır ki, yeryüzünde tevazu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler (câhiller) kendilerine laf attığında (incitmeksizin) "selam!" derler (geçerler)."⁴⁴

"Onlar, boş söz işittikleri zaman, ondan yüz çevirirler ve "Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selam olsun. Biz, kendini bilmezleri (câhilleri) arkadaş edinmek) istemeyiz" derler."⁴⁵

Birinci bölümde görüldüğü gibi, hilm vakara, vakar da İslam'a ulaşırken; cehl istikbara kibirlik de küfre varmaktadır. Rahman'ın kullarına kabalıkla, kibirlikle yaklaşan câhillerle, tartışma zeminini bulmak mümkün olmadığı için, en güzel şekilde onlardan yüz çevirmek gerekmektedir.

41 Âlûsî, a.g.e, XII, 42; Zemahşerî, Keşşâf, Beyrut, 1403/1983, II, 266; Ebu's-Suûd, a.g.e., IV, 202-203; Şirbinî, a.g.e., II, 54.

42 A'râf 7/199.

43 Yunus 12/89.

44 Furkan 25/63.

45 Kasas 28/55.

Hız. Yûsuf'un kendisini kuyuya atarak öldürmek isteyen kardeşlerine, aradan uzun yıllar geçtikten sonra gösterdiği naziklik, onları incitmeden "Siz, Yûsuf ve kardeşine yaptıklarınızı biliyor musunuz?" diyerek olanları hatırlatması, câhillikle halimlik arasındaki farkı ve câhillerle girişilecek tartışmanın boyutlarını göstermesi bakımından çok ibret vericidir. "*Andolsun Yûsuf ve kardeşlerin(in kissaların)da, soranlar için ibretler vardır.*"⁴⁶

Son iki ayette câhiller tarafından müminlere sataşma olduğunda dahi onlara misliyle mukabele etmeyip, sadece "Selam!" diyerek geçmeleri ve "sizinle bizim aramızda ne hayır, ne şer her hangi bir şey yok" şeklinde onların yaptıklarını görmezlikten gelmeleri tavsiye edilmiştir.⁴⁷ Çünkü müminler, câhillerle tartışmaya girmekle tartışmayı baştan kaybetmek durumunda kalacaklardır. Sebebi ise, müminlerdeki hilm ve vakar onlarla tartışmaya müsait değildir. Cehâlet ateşleriyle kaynayan, hislerine ve gururuna esir olmuş bir insanı durduracak, onu düşünmeye sevkedecek hiç bir güç ve kuvvet yoktur. Çünkü o kendi benliğinden ve gururundan başka hiç bir şeyi kendisini firenleyici bir güç olarak kabul etmez. Öyle bir tipte halim ve vakûr bir insanın aynı dereceye düşmesi istenmediği için "Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selam olsun. Biz kendini bilmez (câhilleri arkadaş edinmek) istemeyiz" demeleri mü'minlere emredilmiştir.

3. KUR'ÂN'DA GEÇEN CÂHİLİYYE TEZAHÜRLERİ

Câhiliyye kavramı Kur'ân-ı Kerim'de dört şekilde görülmektedir: Zanne'l-Câhiliyye⁴⁸, Hukme'l-Câhiliyye⁴⁹, Teberrüce'l-Câhiliyye⁵⁰ ve Hamiyyete'l-Câhiliyye⁵¹ "Kur'ân'da câhiliyye olumsuz anlamda bir dinî terimdir. Çünkü o, kafirlerin küfrünün temelidir. Gerçekten gururlu bağımsızlık ruhu, insanî olsun, ilahî olsun hiçbir otoritenin önünde eğilmeyi kabul etmeyen bu şiddetli şeref duygusudur ki kafirleri yeni dine karşı bu kadar sert bir muhalefete itmıştır. İslam'dan önceki dönemlerde bu kelimenin dinî bir manası yoktu. Cehl, insanın kişisel bir niteliği idi; o çok belirgin bir niteliklidir."⁵²

Genelde "câhiliyye" denilince İslam'dan önceki dönemin ismi olarak anlaşılır. Oysa "câhiliyye", sadece İslam'ın zuhurundan önceki devri ifade etmez; o pozitif bir şeydir ve pozitif olarak "islami" olanı aykırıdır.⁵³ İnsanın müslüman olmazdan önceki hayatını belirtir. Hasılı ferden hayatı, İslam ile tam iki kısma bölünmüştür. İslam gelinceye kadar o, bir câhil olarak biliniyordu, İslam'ın gelişinden itibaren ise artık o bir müslümandır. Bir insanın müslüman oluşu, bir çok şeyleri ifade eder; o her şeyden önce bencillikinden, kendi gücüne güven-

46 Yûsuf 12/7.

47 Ebu's-Suûd, a.g.e., VI, 228; Âlûsî, a.g.e., XIX, 44.

48 Al-i İmran 3/154.

49 Mâide 5/50.

50 Ahzab 33/33.

51 Fetih 48/26.

52 İzutsu, a.g.e., s.193.

53 İzutsu, a.g.e., s.190.

mekten vazgeçip, alçak gönüllü, halim-selim bir kul olarak, efendisi Allah'ın huzurunda durmayı ifade eder. İnsanın câhiliyye hayatına A, İslam'dan sonraki dönemine de B diyecek olursak, B'yi A'dan ayıran özellik kulluktur. Hayatın A kısmı, bu teslimiyet ve tevazuya aykırı düşen, insanı Allah'a teslim olmaktan alıkoyan özellikleri gösterir. İnsanın gücüne güvenmesi, sınırsız benlik, tam bir serbestlik, insanî olsun, ilahî olsun hiç bir otorite karşısında eğilmeme, hulâsa kulluğa aykırı düşen her şey A kısmında vardır. Tarihi bakımdan da bu, İslam'dan önceki Arap düşüncesinin en belirgin vasıflarından biri idi. Gerçekten İslam'dan önceki Araplar bu sıfatlarla meşhurdurlar.⁵⁴ Bu sıfatlar onların gözünde kötü değil, insanın en ideal meziyetleri idi. İnsana yiğit "el-fetâ" ünvanını kazandıracak yüksek vasıflardı. Çünkü bunlar, Arapların zihninde çok köklü yeri olan ve birbirleriyle münasebetlerini düzenleyen ırz/namus düşüncesinin birer ifadesi ve gereği idiler.

Câhiliyenin bu özelliği 'aneşe/burnu büyüme, ibâ/insan şerefini düşürecek şeyleri reddetmek, hamıyye/insanın koruması gerekli olan şeyleri korumaya düşkünlük gibi kavramlarda ifadesini buluyordu. İnsanı herhangi bir kimsenin iradesine tabi olmaktan ve böylelikle câhilî insanlık değerlerinin ana kaynağı olan şerefini yitirmekten alıkoyan şey, bu ateşli direnme ruhu idi. İslam öncesi şiirin her yerinde bu ruh, çeşitli şekillerde ifadesini bulmuştur. İşte bu ruhu anlatan güzel bir misal:

"*Ne' bâ ale'n-nâsi'l-makâdete küllihim/Hattâ nekûde-hum bi-ğayri zimâmi*"

"Biz insanları yularsız olarak gütmedikçe, onların hepsini güttüğümüzü reddederiz."

İslam, câhiliyyenin bu gurur ruhuna öldürücü bir darbe indirdi. Ya da diyebiliriz: İslam, câhiliyye Arap zihniyetinin en nazik yerine dokundu, neşter vurdu. Zira o, herşeyden önce onlardan, bütün kainatın tek sahibi ve yaratıcısı önünde küçülmeyi, Kur'ân'da istiğna ve tuğyan denilen⁵⁵ kibir, gurur ve kedini beğenmeden vazgeçip, bütün kainatın tek tanrısı Allah'ın iradesine teslim olmayı istedi. İslam açısından herkes, bu Rabbin kuludur ve herkes Rabbine karşı kulluğunu sınırsız bir teslimiyet ile belirtmelidir.⁵⁶

Câhiliyenin bu İslam karşıtı karakteri hakkında genel bir malumat verdikten sonra Kur'ân'da geçen tezahürlerini ele alabiliriz.

3. 1. Zanne'l-Câhiliyye (Câhiliyye Düşüncesi)

İslam, câhiliyyeden kalma her şeyi değiştirdi ve işe inançları değiştirmekle başladı. Ancak bu değişiklik, gayet tabiidir ki herkese aynı etkiyi göstermemiştir. Câhiliyyenin sapık inançlarından kurtulup İslam'a girenlerin hemen hemen tamamı bu yeni inanç esaslarını içine sindirip özümserken, bir kısım insanların kalbinde hala gizledikleri bir takım inanç problemleri bulunabiliyordu. Bu tür kalbî hastalıklar da tabii ki sıkıntı anlarında tezahür edip kendini gösteriyordu.

54 Aynı yer.

55 Alak 96/6-7.

56 İzutsu, a.g.e., s.190-191.

“Sonra o kederin arkasından Allah size bir güven indirdi ki, (bu güvenin yol açtığı) uyuklama hali bir kısmınızı kaplıyordu. Kendi canlarının kaygısına düşmüş bir grup da, Allah’a karşı haksız yere câhiliyye devrindekine benzer düşüncelere kapılıyorlar, “(Zafer için) bizim elimizden ne gelir?” diyorlardı. De ki: Emir bütünüyle Allah’ındır. Onlar, sana açıklayamadıklarını içlerinde gizliyorlar. “(Zafer için) bizim elimizden bir şey gelseydi, burada öldürülmezdik” diyorlar. Şöyle de: Evlerinizde kalmış olsaydınız bile, öldürülmesi takdir edilmiş olanlar öldürülüp düşecekleri yerlere kendiliklerinden çıkıp giderlerdi. Allah içinizdekileri yoklamak ve kalbinizdekileri temizlemek için (böyle yaptı.) Allah, içinizde ne varsa hepsini bilir.”⁵⁷

İşte bu ayette anlatılmak istenen husus bunun bariz bir misalidir. Uhud savaşında müslümanların, Bedir’deki gibi parlak bir zafer beklerken, kaderin bir sonucu olarak sıkıntıya düşmeleriyle kalplerinde bir takım tereddütleri bulunanlar, Allah’ın yardımı ve zaferin gecikmesiyle, bu tereddütlerini açığa vurmuşlardır. Allah hakkındaki câhilî düşüncelerini daha rahat bir şekilde telaffuz etmeye başlamışlardır. Bu ifadedeki “zann” kelimesi dilimizdeki “şüphe”den daha ziyade “kanaat, düşünce” anlamına gelmektedir. Dolayısıyla Allah hakkında câhiliyedeki gibi düşüncelere kapılıyorlardı. Oysa İslam’la birlikte bu tür düşünceler yerini sağlam imana bırakmıştır.

3. 2. Hukme'l-Câhiliyye (Câhiliye İdaresi)

İslam’ın gelmesiyle birlikte beşeri kaynaklı idare, yerini ilâhî vahiyden kaynağını alan islami bir idareye bıraktı. Ancak bu yeni adalet anlayışı câhilî idare gibi haksızlıklara ve kayırmalara yer vermediğinden, bundan rahatsızlık duyan bir takım kimseler, istedikleri hükmü verdirebilmeleri için tekrar câhiliyye hükmüyle idare edilmeyi aramaya başladılar. İşte bu ayetle, İslam’a girdikten sonra, insanların arzu ve isteklerine gören düzenlenmiş olup ilah bir tarafı olmayan câhiliyye hükmünü, câhiliyye idaresini isteyenlere alternatif olarak yine Allah’ın hükmü önerilmektedir.

“(Sana şu talimatı verdik): Aralarında Allah’ın indirdiği ile hükmet ve onların arzularına uyma. Allah’ın sana indirdiği hükümlerin bir kısmında seni saptırmamalarına dikkat et. Eğer (hükümden) yüz çevirirlerse bil ki (bununla) Allah ancak, günahlarının bir kısmını onların başına bela etmek ister. İnsanların bir çoğu da zaten yoldan çıkmışlardır. Yoksa onlar (İslam öncesi) câhiliyye idaresini mi arıyorlar? İyi anlayan bir topluma göre, hükümranlılığı Allah’tan daha güzel kim vardır.”⁵⁸

Önceki ayette “zanne'l-câhiliyye”/câhilî düşünce tarzından zaman zaman ortaya çıkan İslam’a aykırı kanaatler tenkid edilirken, bu ayette de hiç bir şer’î ve akîlî temele dayanmayıp tamamen beşerî istek ve arzuları tatmin amacıyla ortaya konulmuş olan câhilî hüküm, zaman bakımından İslam’dan önceki döneme uygulanan ahkam demek değildir; İslam’ın indirdiği hükümler geldikten

57 Al-i İmran 3 / 154.

58 Mâide 5 / 49-50.

sonra da olsa, ilahî kaynaktan neş'et etmeyen her türlü hüküm, câhili hüküm olmaktadır.⁵⁹ Zanne'l-câhiliyye ifadesiyle câhili düşünce tarzının, hukme'l-câhiliyye derken de câhili idare tarzının, İslam'ın inanç ve amel esaslarıyla bir daha geri dönmek üzere bertaraf edilmesi gerektiği vurgulanmaktadır.

3. 3. Teberruce'l-Câhiliyye (Câhiliyye Dönemi Kadının Açılıp Saçılması)⁶⁰

'Teberrüc' den ne kastedildiği hususunda bazı müfessirler şunları demektedir: Mücahid, Katâde ve İbnü Ebî Nuceyh'in, teberrücü, "kadının caka satarak, kırtarak ve cilve yaparak yürümesi"; Mukatil'in, "bağlanmaksızın baş örtüsünü kafasının üzerine atması, gerdanlığı, küpesi ve boynunun görülmesi"; Müberred'in de, "kadının örtmesi gereken güzelliklerini ortaya çıkarması" olarak anladığı rivayet edilmektedir.⁶¹

*"Evlerinizde vakarınızla oturun, ilk câhiliyye (devri kadınları)nın açılıp saçılarak, ziynetlerini göstererek yürüyüşü gibi yürümeyin. Namazı kılın, zekâtı verin, Allah'a ve Rasûlüne itaat edin. Ey Ehl-i Bey! Allah sizden, sadece şek ve şüpheli (kötü huyları) gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor."*⁶²

Bundan önce inanç ve hüküm koyma alanlarında görülen câhiliyye tezahürlerinden sonra, bu ayette de alevî ve ahlakî alanda zaman içinde görülebilen câhiliyye tezahürlerinden "teberruce'l-câhiliyye"/câhiliyye dönemi kadınlarının açılıp saçılmasının da İslam'ın gelmesiyle görülmemesi gerektiği emredilmektedir.

Bu hususta Seyyid Kutub şunları ifade etmektedir:

"İşte Kur'an-ı Kerim'in ele alıp düzelttiği câhiliyye dönemi açılıp saçılmalarının tezahürleri. Bununla, İslam toplumunun, câhiliyyenin kalıntılarından arındırılması, tahrik edici unsurların, baştan çıkarıcı etkenlerin toplumdan uzaklaştırılması, aynı şekilde toplum âdâbının, düşüncesinin, duygu ve zevkinin yükseltilmesi hedeflenmiştir. Kur'an-ı Kerim câhiliyyenin açık-saçıklığına işaret ediyor ve bu açık-saçıklığın bir câhiliyye kalıntısı olduğu mesajını veriyor. Câhiliyye dönemini geride bırakanların bunları aşmalarının gerektiğini vurguluyor.

Câhiliyye, zaman içindeki belli bir dönem değildir. Câhiliyye, belli bir hayat düşüncesi olan, belli bir toplumsal durumdur. Bu düşünce ve bu durum herhangi bir zamanda, herhangi bir yerde ortaya çıkabilir. Bir yerde bunların ortaya çıkması câhiliyyenin varlığının kanıtıdır."⁶³

3. 4. Hamiyete'l-Câhiliyye (Câhiliyyenin Kendini Bilmezliği)

Câhiliyye tezahürlerinden dördüncüsü olarak Kur'anda geçen "hamiyete'l-câhiliyye" kavramı da, İslam'a yanaşmayan insanın psikolojisini ortaya

59 Muhammed Ali es-Sâbüni, *Safvetu't-Tefâsir*, Beyrut, 1402/1981, I, 348.

60 Âlûsî, a.g.e., XXII, 8.

61 Âlûsî, a.g.e., XXII, 7-8.

62 Ahzab 33/33.

63 Seyyid Kutub, *Fi Zilâli'l-Kur'an*, (Terc. Komisyon), Dünya Yayınları, İst., 1991, VIII, 321-322.

koyması bakımından kareyi tamamlayan son öge olmaktadır. Bundan önce ele alınan üç kavramı, itikat, muamelât ve ahlak alanlarında görülen olumsuzlukları gidermeyi amaçlarken, bu kavram, câhilî inanç, yaşantı ve ahlak anlayışına sahip insanların sergiledikleri bu davranış bozukluklarının arkasındaki ruh halini, câhiliyye taassubunu, câhiliyye öfke ve gururunu tasvir ederek câhiliyyenin bu son tezahürünü de ortadan kaldırmaktadır.

*"O zaman inkar edenler, kalplerine öfke ve gayreti, o câhiliyye (çağının) öfke ve gayretini koymuşlardı. Allah da Elçisine ve mü'minlere huzur ve güvenini indirdi; onları takva kelimesine (sebat ve ahde vefaya) bağladı. Zaten onlar, buna layık ve ehil idiler. Allah herşeyi bilendir."*⁶⁴

"Burada hamiiyyete'l-câhiliyye/câhiliyyenin kendini bilmezliği olarak tercüme edilen şey, aşiret mensubunun, o tahammül sınırını aşan aldırmaçlığına, putperest Arapların adeta simgesi durumundaki akıl almaz kibire, en hafif derecede de olsa gururlarına gelecek bir halelin, yahut geleneksel yaşayış biçimlerinin zevaline dair izler taşıyan her şeye karşı gösterdikleri inat dolu direnişe atıftır. Bu, aklı baştan alan inatçı ruhun, "göklerden" mü'minler üzerine indirilen ruh sükûneti ile, mü'minlerin kritik durumlarda nefislerini kontrol etmeyi sürdürmeleri ve bu arada tutkularını zaptetme ve din namına sabit ve sebatkâr kalabilme eğilimleri ile keskin bir zıtlık içinde gösterildiğini belirtmeliyim. İslam'ın görüşü açısından, Câhiliyye; iyi ile kötüyü birbirinden ayırt etmeyi bilmeyen, yaptıkları fena işler için asla af dilemeyen, hayra sağır, gerçeğe dilsiz, ilahî hidayete kör olanları tanımlayan, öylesine kör ve şiddetli bir saplantı idi. İslam öncesi Arap tarihinde sonu gelmez kan davalarını ilham eden ve sayısız sefalet ve felakete sebebiyet veren de, işte bu koyu, kör saplantı idi."⁶⁵

SONUÇ

Cehl, en ufak bir kırgınlık anında iradesini kaybedip parlayan, kontrolsüz bir ihtirasla öfkesine kapılıp sonucu düşünmeden hemen körükörüne atılan, ateşli, sabırsız kişinin sorumsuz davranışlarıdır. Bu, duygularına, hırslarına hakim olamayan aşırı bir insanın davranışlarıdır. Bu insan, doğruyu yanlış düşünme ölçüsünü yitirip kendisini öfkenin pençesine düşürür.

Hilm ise bu tür cehl kavramının tam karşıtıdır. Hilm, cehl patlamasını dizginleyebilen insanın ahlakıdır. Halim, duygularını firenlemesini, kör ihtiraslarını yenmesini, ne olursa olsun canını sıkmayıp sakin kalmasını bilen kimsedir.

Cehlin diğer anlamı, olayların içine nüfûz edememek, daima sathî düşünmek ve dolayısıyla her zaman basit ve isabetsiz hükümler vermektir. Kur'ân genellikle bu kelimeyi dinî bakımdan sathî görüşlülük, basit hüküm manasına kullanılır. Kur'ân'daki dinî manada cehl, insanın görünen eşya ve olayların arkasındaki ilahî iradeyi anlayamaması, Allah'ın ayetleri olan kainat varlıklarını Allah'ın ayetleri olarak görememesi ve bu husustaki yetersizliğidir. Böyle bir kimse için tabiat varlıkları, sadece tabiat varlıklarıdır. Herhangi bir şeyin sem-

64 Fetih 48/26.

65 İzutsu, a.g.e., s.56.

bolü değildir. Kur'ân'a göre-Allah ayetleri anlaşılır bir şekilde gönderdiği için- cehl, çok açık olan dinî gerçeği, hatta ilahî vahyin en kolay tarafını dahi anlayamamak demektir.

Cehlin genellikle en iyi bilinen klasik anlamı "bir şey bilmeme" dir. Fakat bu mana Kur'ân'da önemli bir rol oynamaz. Kelime Kur'ân'da daha çok yukarıda ifade edilen anlamlarda kullanılmaktadır.

Kur'ân bize, insanın fitratında zalimlik ve câhillik bulunduğunu, zulüm ve cehlin onun özelliklerinden olduğunu bildirmekte ve böylece cehâletin öznesinin insan olduğu anlaşılmaktadır. İnsanlar bu özellikleri sebebiyle, Allah tarafından kendilerine peygamberler gönderilerek uyarılmışlardır; ancak, ilahî vahyi insanlara tebliğ etmekle görevli peygamberlerin cehâlete düşer olmaları söz konusu değildir.

Peygamberler tebliğ görevini yerine getirirken devamlı olarak câhillerin anlamsız muhalefetiyle karşılaşmışlardır. Çünkü akıllarıyla değil de his ve arzularıyla peygamberlere karşı çıkan câhillerin onlardan yerine getirmelerini istedikleri; gökten melek indirilmesini, ölümlerini kendileriyle konuşmasını, İsrail oğullarının Hz. Musa'dan kendilerine bir tanrı yapmasını, Hz. Nuh'un kavminin kendisinden ona inananları etrafından kovmasını, müşriklerin Hz. Peygamber'den putlarına ibadet etmesini, Âd kavminin Hz. Hûd'dan onlara vadettiği azabı bir an önce getirmesini istemeleri gibi. talepleri cehlin öznesi olan insanı daha iyi tanıtmış olur.

Cehâlet ateşiyle kaynayan, hislerine ve gururuna esir olmuş bir insanı durduracak, onu düşünmeye sevkedecek hiç bir güç ve kuvvet yoktur. Bu tiplerden kurtulma yollarının başında, onlardan yüz çevirmek ve "Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size. Size selâm olsun. Biz kendini bilmez (câhilleri arkadaş edinmek) istemeyiz" demektir.

Câhiliyye, zaman içindeki belli bir döneme verilen ad değildir. Câhiliyye belli bir hayat düşüncesi olan, belli bir toplumsal durumdur. Bu düşünce ve bu durum herhangi bir zamanda, herhangi bir yerde ortaya çıkabilir. Bir yerde bunların ortaya çıkması câhiliyyenin varlığının kanıtıdır.